

Les reixes de la porta

Josep Planas Carbó (Cassà de la Selva, 1867-1935) serraller de professió, era aficionat a la música i tocava l'acordió d'oïda i participava en l'Orfeó Catalunya. Fill d'Antoni Planas Mundet, considerat el constructor de molins aiguaders de vent fabricats amb ferro forjat més antics de la província, forma part de l'extensa nissaga coneguda pel sobrenom de Serreta. Josep Planas Carbó va continuar la feina del seu pare construint molins, però va destacar especialment com a forjador artístic. Treballava el ferro amb gran habilitat i va produir nombrosos elements de forja ornamental, especialment reixes, portalades i altres elements arquitectònics. La seva obra incorpora motius vegetals i naturals, entre els quals destaquen flors, roses, fulles i glans, treballats en ferro forjat. Per les seves característiques ornamentals, part d'aquesta producció s'emmarca en el context de les arts aplicades vinculades al Modernisme.
Entre les obres que es conserven a Cassà de la Selva destaquen les reixes de les finestres de Can Figueres i la portalada reixada de l'entrada de carruatges a l'edifici conegut popularment com Casa del Gas.
A començament del segle XX, Josep Planas Carbó fou un dels socis fundadors de la Compañía General de Alumbrado por Acetileno.

Dolors Rubirola Sitjas

En aquesta imatge del 1913 es pot veure la imponent xemeneia que rivalitzava amb el campanar. Fons: Abans- AMCS

Una xemeneia enderrocada

El conjunt industrial construït el 1896 era molt més ampli que el que ens ha arribat fins avui. La nau central de la instal·lació, d'unes dimensions de 22 metres de llargària per 9,5 metres d'amplària, més un habitatge annex per als guardes, el pati, una entrada lateral per a carruatges i la xemeneia, en formaven el conjunt.
La xemeneia, construïda d'obra vista amb maó massís, tenia una altura de 25 metres. Segons els cànons constructius de l'època, mai abans ni després hi ha hagut un element industrial tan important al nostre municipi.
El 28 de maig de 1938 es va produir el primer bombardeig dels Nacionals sobre el camp d'aviació que s'estava construint entre els camps de la Torremansa i la riera Verneda. Aquest fet va provocar dues morts i deu ferits.
A conseqüència d'aquest bombardeig, el consistori va ordenar la demolició de la xemeneia perquè no servís de punt de referència per a l'aviació enemiga.

Eduard Mestres Rodà

Amb la col·laboració de :

SCQ Societat Catalana de Química

IEC Institut d'Estudis Catalans

Més informació a: www.greccassa.cat

DESCOBRIM CASSÀ
GREC > GRUP DE RECERCA I ESTUDIS CASSANENCS

NÚMERO 30 Equip de redacció: Grup de Recerca i Estudis Cassanencs i signants dels articles d'aquest número.
D'aquest número: Coordinació: Joaquim Boch Codolà
Maquetació: J. C. Codolà / **Revisió lingüística:** Carme Xifre
Col·laboració: Arxiu Municipal de Cassà de la Selva, Editora Cassanenca i Editorial Gavarres / **Impressió:** Ducform.

Fotografia de l'interior de la fàbrica a inicis del segle XX. (Font: L'Abans - AMCS. Cedida per Núria Planas)

La 'fàbrica de gas' de Cassà

A finals del segle XIX, una nova química industrial va fer possible una manera revolucionària d'il·luminar els pobles: l'acetilè.
Darrere d'aquella llum blanca i intensa hi havia una cadena de transformacions químiques fascinant: de la pedra calcària a la calç viva, de la calç viva al carbur de calci i, finalment, del carbur a l'acetilè. La fabricació del carbur de calci va ser possible gràcies als nous forns elèctrics, capaços d'assolir temperatures extraordinàriament elevades.
El carbur obtingut reaccionava després amb l'aigua i produïa immediatament acetilè.

$$CaC_2 + 2\ H_2O \Rightarrow C_2H_2 + Ca(OH)_2$$

Aquest gas, un cop purificat i emmagatzemat en gasòmetres, es distribuïa per canonades fins als fanals i les cases, on la seva combustió, proporcionava una llum molt més intensa que la dels sistemes tradicionals.
A Catalunya, la Compañía General de Alumbrado por Acetileno va instal·lar petites fàbriques per produir i distribuir aquest gas. A Cassà de la Selva, el 1902, ja hi havia 129 fanals públics i 112 abonats particulars. La seva antiga fàbrica, encara conservada, és avui un testimoni excepcional de la unió entre química, tecnologia i arquitectura industrial.
En pocs anys, però, l'electricitat va substituir l'acetilè. La història d'aquesta fàbrica ens recorda com la química pot transformar una matèria primera tan humil com la pedra en una font de llum que temps enrere va fer possible il·luminar la nit!

Clara Viñas i Teixidor

Sis seus reconegudes per la SCQ -IEC

Des del 2021, la Societat Catalana de Química, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, distingeix cada any un emplaçament històric representatiu de la química en el territori de parla catalana. El reconeixement es materialitza amb una placa commemorativa col·locada al mateix lloc, que acostuma a anar acompanyat d'un acte de divulgació. Aquests són els espais distingits i reconeguts en diferents punts de Catalunya de les cinc primeres edicions.
La primera, l'any 2021, va anar a parar a Altafulla, a l'emplaçament conegut com l'Hospital de Pelegrins, situat a la plaça del Pou, on Antoni de Martí i Franquès (1750-1832) tenia l'estudi laboratori. La candidatura la va presentar l'Institut Català d'Investigació Química de Tarragona. L'edifici és propietat de l'Ajuntament d'Altafulla, que hi té un projecte per a dinamitzar la memòria del científic.
El 2022 el guardó va reconèixer l'edifici d'El Sucre de Vic, una fàbrica de sucre a partir de bleda-rave que, entre el 1890 i el 1906, va ser un projecte agrícola-industrial pioner. L'acte, celebrat el 10 de novembre, va incloure el descobriment de la placa i una conferència del professor de la UVic-UCC Santi Ponce i Vivet, a la Sala Coll Bardolet del mateix edifici.
La tercera edició, la del 2023, va premiar el Laboratori Químic de l'Ebre (LQE) a Roquetes, en una candidatura presentada per l'Institut Químic de Sarrià. El LQE va ser creat el 1905 per la Companyia de Jesús, per donar formació química als joves jesuïtes, sota la direcció del doctor Eduardo Vitòria. L'èxit de la seva formació pràctica va atreure llicenciats i enginyers laics i, el 1916, les instal·lacions es van traslladar a Sarrià. El LQE va esdevenir el germen de l'actual IQS.
El 2024 el reconeixement es va concedir a la Drogueria Can Boter de Badalona, oberta el 1924 i encara en actiu quatre generacions després. Instal·lada en un edifici modernista catalogat d'interès municipal, ha subministrat productes químics a les destil·leries, vidrieries, adoberies i indústries de tints i perfums de l'entorn i, també, a l'agricultura. Avui s'hi programen activitats de divulgació.
La cinquena, la del 2025, va distingir el Museu de Ceràmica La Rajoleta d'Esplugues de Llobregat, l'antiga fàbrica Hijos de Jaime Pujol i Bausis. La placa s'hi va inaugurar el 12 de novembre de l'any passat.
I arribem a la sisena edició, la que ens toca de prop: el reconeixement ha estat per a la fàbrica de gas de Cassà de la Selva, a partir de la candidatura presentada pel GREC. L'edifici de l'anomenada Casa del Gas passa a formar part de la llista d'emplaçaments premiats per la SCQ, que va d'Altafulla a Esplugues passant per Vic, Roquetes i Badalona. Així, el patrimoni industrial cassanenc queda incorporat en el mapa de la química catalana.

Un edifici únic que cal preservar

L'actual edifici va ser construït reformant l'edificació inicial que la 'Societat Elèctrica de Cassà' va construir el 1896, per generar enllumenat públic mitjançant la combustió de petroli.
Entre l'any 1902 i el 1903 la fàbrica passà a ser de la Compañía General de Alumbrado por Acetileno (actual Naturgy) que en va fer una reforma integral per canviar la tecnologia de generació de l'enllumenat a partir de gas acetilè. Aquest important canvi pel que fa a l'edificació, el va realitzar l'arquitecte modernista Antoni M. Gallissà, sobre el qual hem localitzat un treball que resumim aquí. Es tracta de la tesi doctoral del també arquitecte Antoni de Moragas, nebot d'Antoni M. Gallissà, presentada el juliol de 1985, després d'un treball de recerca de més de dos anys.
Antoni M. Gallissà i Soqué (1861-1903) va ser un arquitecte modernista notable que va morir molt jove degut a una malaltia del cor. Va ser deixeble de Domènech i Montaner i alhora mestre de Puig i Cadafalch. Malauradament, hi ha molt poca bibliografia que parli d'ell, ni les obres especialitzades en el Modernisme, malgrat el seu prestigi.
Justament quan Antoni M. ja tenia un estat de salut precari va ser quan va assumir les obres de diverses fàbriques de gas acetilè, encarregades per la Compañía General de Alumbrado por Acetileno. La documentació que sobre aquestes fàbriques es guarda és escassa, tal com es lamenta Moragas a la seva tesi: «[...] de les fàbriques de gas acetilè, de les quals només hi ha alguna fotografia. En canvi, he trobat projectes que compten amb quantitat apreciable de dibuixos [...]». Exactament a la pàgina 886 d'aquesta tesi doctoral, en un capítol dedicat a aquestes fàbriques, afirma: «[...] l'obra més misteriosa, menys coneguda, més sorprenent d'en Gallissà és el conjunt d'instal·lacions per a la Compañía General de Alumbrado por Acetileno que va projectar i construir per diverses poblacions de Catalunya i Balears: Palamós, Cervera, Ciutadella, Cassà de la Selva [...]. A les biografies hi apareixen d'esquitllada [...]».
L'autor va trobar fotos velles que va fer restaurar i va adjuntar a la tesi. I afirmava: «[...] fullejant el llibre L'art al carrer d'en Claret Serrahima (1985) hi vaig trobar una fotografia d'un edifici que semblava d'en Gallissà; era la fàbrica de gas de Cassà, que ni els autors del llibre, ni els habitants de Cassà, ni el seu arquitecte municipal en coneixien l'autor [...]».
El treball continua amb la descripció i l'anàlisi de l'edifici cassanenc:
«De dimensions més reduïdes que la fàbrica de Palamós té, no obstant, moltes similituds iconogràfiques, tipològiques i ornamentals. Una sola nau voltada per una paret de tanca que amaga fins i tot la teulada, d'aire eminentment urbà. En un extrem, una portalada oberta sobre un jardí breu, situat davant de la porta de la nau. Aquesta portalada, de base de pedra i cos de maó, inclou un arc d'ametlla agut, elegant i encara cobert per una teuladeta horitzontal formada per teules verdes vidriades. Dintre l'arc, una reixa rectangular. Als retalls laterals entre la reixa i l'arc un tancament de forja proper a la barana de l'escala de can Camps, probablement d'en Ballarin.
»A la façana que dona al carrer, hi ha set finestrals acabats amb uns arcs escarsers envoltats de maó. Dintre el forat dels finestrals —per a fer l'obertura a mida de les necessitats de l'interior— l'arquitecte hi col·locà uns paraments folrats de rajola vidriada, de les que va fer per al catàleg de Pujol i Baucis i que tan copiosament va repartir pels pobles de Catalunya.
La façana de l'extrem de la nau acull un finestral semblant als anteriors, més ample i ornamentat en la seva part superior, així com una petita porta.
Les parets —avui llastimosament malmeses— eren estocades amb uns esgrafiats florals propers als de la casa Llopis i Bofill de Barcelona. Acabaments de teula vidriada, merlets i rosetons ornamentals incrementen l'encant d'aquesta petita mostra d'orfebreria de maó i ceràmica, capsa de música silenciosa, sempre més lligada al record i a la circumstància del meu coneixement».
(Acompanyen aquest text 7 fotografies exteriors i detalls efectuats per l'autor de la tesi i que daten del 1985.)
És més àmplia i interessant la descripció de la fàbrica de Ciutadella, que l'any 1985 encara existia i que, per les fotografies adjuntades, té molta semblança a la de la nostra vila. Aquest edifici va ser rehabilitat i funciona com a magatzem arqueològic i espai de recerca per a investigadors.
Pensem, doncs, que la fàbrica de gas de Cassà mereix ser rehabilitada, per tal de recuperar la funció pública que, puntualment, havia realitzat en el passat. Cal fer un esforç per protegir-la i restaurar-la.

Joaquim Bosch Codolà

Com es feia el 'gas'?

Entre el 1902 i el 1910, la fàbrica de gas de Cassà va produir gas acetilè, la «nova tecnologia» de l'època. La ignició d'aquest gas genera una llum blanca molt intensa. Molts encara recordem els llums de carbur o carburers, sobretot a les masies.
El principi és una reacció molt simple: el carbur de calci (CaC2) reacciona amb aigua (H2O) i dona acetilè (C2H2), en forma de gas, i hidròxid de calci Ca(OH)2, un residu en forma de pasta de calç. Com que en contacte amb l'aigua, l'acetilè es produeix a l'instant i amb força pressió, tot el procés se centrava a regular la reacció controlant l'aigua.
Una planta d'aquest tipus tenia cinc elements bàsics:
Magatzem de carbur. Arribava en bidons metàl·lics i s'havia de guardar en sec, perquè amb la humitat començava a produir gas.
Generador. Era la màquina central: s'hi col·locaven les pedres de carbur i hi queia aigua gota a gota o en petites quantitats controlades, perquè amb massa aigua de cop la reacció podia ser violenta.
Neteja del gas. El gas sortia amb vapor d'aigua, amoníac, sulfur d'hidrogen i pols de calç, i passava per purificadors amb filtres d'aigua i torres amb materials absorbents, com ara calç o ferro oxidat.
Gasòmetre. Un gran dipòsit metàl·lic flotant dins l'aigua, semblant als dels antics sistemes de gas ciutat, que mantenia la pressió constant i regulava la distribució.
Xarxa de distribució. Per canonades subterrànies, el gas arribava als fanals del carrer, als edificis i als tallers. Cada fanal tenia un cremador d'acetilè, que feia una flama molt blanca i intensa.
Bona part d'aquest circuit s'ha perdut a Cassà.
Ja no es conserven els elements que permetien entendre el procés complet: els dipòsits d'aigua del soterrani, el gasogen on es produïa la reacció, ni els sistemes de purificació que eliminaven els subproductes indesitjables. Només en queda l'estructura de l'edifici, que, ben restaurada, podria ser un exemple didàctic únic de com es resolien els problemes de la química industrial d'aleshores.
La raó és que aquesta petita fàbrica va haver de resoldre reptes que avui semblen elementals, però que aleshores eren pioners: controlar reaccions exotèrmiques, gestionar residus, purificar gasos i emmagatzemar-los a pressió constant. Hi ha, a més, el disseny dels reactors, els sistemes de seguretat per a prevenir explosions i els mètodes de control de qualitat. Són les bases de la química industrial moderna, i la fàbrica de Cassà en va ser un exemple concret: una mostra de com la química va sortir dels laboratoris per portar la llum als carrers i a les llars.

J. B. C.